

JÚLIA BUTINYÀ

Bernat Metge^{*}

Abans de tot cal que expressi el goig de trobar-me avui a l'Acadèmia. I en primer lloc, el millor agraïment al seu president, el Dr. Pere Molas, per aquesta cerimònia de bateig de llibre tan estimat. Estimat doblement, per ser obra de Miquel Marco i per ser obra de Bernat Metge. I estimat també per ser coeditat amb una institució tan valuosa com IVITRA, dedicada a la traducció i dirigida per la sàvia mà del Dr. Vicent Martines, professor de la Universitat d'Alacant.

Així mateix, l'agraïment al senyor secretari, Dr. Massot, al senyor Corbeto i als membres de la corporació, sobretot tractant-se de la inauguració del curs acadèmic. Encara, he de fer presents els que no hi són; entre ells, el benvolgut professor Batllori, així com l'anterior president, el Dr. Eduard Ripoll.

També vull esmentar el meu mestre, el Dr. Riquer, que als anys seixanta ja em permetia regirar llibres en aquesta biblioteca i gràcies al qual vaig aprendre qui era el nostre gran humanista, Bernat Metge.

A l'últim, tenim avui entre nosaltres un altre membre de l'Acadèmia, també professor meu i bon coneixedor de l'humanisme català, el Dr. Antoni M. Badia i Margarit, a qui enguany he tingut l'honor d'apadrinar, a la Universitat Nacional d'Educació a Distància, en l'acte d'investidura amb la màxima distinció acadèmica, com a Doctor Honoris Causa.

Pel que fa a l'autor d'aquesta edició, el Dr. Miquel Marco, atesa la molta proximitat, s'ha d'anar amb compte a l'hora de reconèixer-li els mèrits,

^{*} Conferència pronunciada a l'acte de presentació de l'edició crítica d'*El Llibre de Fortuna e Prudència de Bernat Metge*, celebrat a l'Acadèmia el 14 d'octubre del 2010.

car això –ja ens ho avisa Tirèsius a *Lo somni*– gairebé equival a lloar-se un mateix. Però sí que puc i dec dir que, a part de coincidir en l'exegesi metgiana, el Dr. Marco, amb noves fonts i amb riques projeccions per a la interpretació del text, n'ha ampliat de manera rellevant el panorama, aportant paral·lelismes, sobretot del *Llibre de Job* i de sant Agustí. I no m'estenc en la primmirada edició, perquè la valorarà millor, com a expert, el Dr. Martines. D'altra part, és un gran col·laborador en qui he trobat sempre la millor resposta, sigui per un seminari, una feina d'investigació o una tasca de docència. Recentment, té al seu càrrec una assignatura de Doctorat, prou complexa, enfocada des d'una perspectiva hispànica i àmplia: *Influxos i relacions amb la literatura espanyola*, la qual s'insereix dins el màster oficial EEES «Literaturas hispánicas (catalana, gallega, vasca) en el contexto europeo», i per a la qual, tant per la seva praxi d'ensenyament com pel seu caràcter comparatista, presenta un perfil idoni.

Les moltes hores que ha dedicat al *Llibre de Fortuna e Prudència* no són debades, atès que és una obra que hauria de ser molt més coneguda, tant per ser una gran obra, com per acusar tan d'hora el ressò del corrent humanístic iniciat a Itàlia, on alguns esperits laics –no irediosos– es mostraven sacsejats per noves inquietuds que els feien allunyar-se de certs plantejaments que veien antiquats. I a la península Ibèrica el primer símptoma el tenim en aquest *Llibre*, que tracta dels vells temes repetitius, però en to burlesc. Per tant, a la datació del llibre –a l'estil de Petrarca davant fets de relleu, especificant bé llur cronologia–, l'1 de maig del 1381, tenim el luxe de tenir datada aquesta fita.

L'obra conté les fonts habituals dels temes teològics que s'exposaven en debats d'aquest tipus; tanmateix, com concreta el Dr. Marco, «Metge divergeix de la solució de les fonts tradicionals». Aquest parlament, doncs, girarà al voltant de la seva dita: de com Metge divergeix de les seves fonts. I observarem que la seva actitud està en sintonia amb el neguit que començava a remoure Europa, a redós dels trescentistes italians i del seu mentor: Petrarca.

La introducció i les notes de l'edició donen bona raó de la lectura –greu, però divertida– del que es prenia com un adotzenat i avorrit debat més, segons s'havia dit arreu fins a un petit treball que vaig enviar a l'Acadèmia, i que el Dr. Riquer va publicar al *Butlletí* de l'any 1990.

I com que es fa estrany que l'autor d'un text al qual no s'havia prestat mai atenció pugui ser també l'autor del noble diàleg de *Lo somni* i de la prosa exquisita del *Griselda*, més que una evolució literària hi hauríem de veure les diverses maneres de manifestar-se aquells humanistes primerencs. Perquè, irritats, es revoltaven contra el que ja era obsolet; a la vegada que, enlluernats pels clàssics, hi bevien noves formes d'expressió, a la recerca d'un sentit autèntic. De fet, els utilitzaven per a una cultura renovada; cristiana, però construïda sobre l'Antiguitat, com bé palesarà després el Renaixement.

D'altra banda, a la cort, amb el *Llibre de Fortuna e Prudència*, Metge sobretot obtindria prestigi pel fet de donar al català una obra llarga i al·legòrica en vers, com les famoses que el precedien en llatí o francès. Ara bé, alhora –segons ell explicaria sens dubte al seu cercle d'amics–, hi fulmina aquell gènere literari, ensorrant-lo satíricament (com faria després el *Quixot* amb els llibres de cavalleries). I nosaltres hi tenim una mostra del benefici ambivalent de les seves obres, ambivalència que tant s'ha escampat en el seu perjudici.

Tot seguit, em situaré a la breu introducció que fa de marc a la narració, on em reclouré per tal d'observar aquell efecte de demolició.

De l'exordi inicial, em fixaré tan sols en un parell de detalls. L'un és la frase «pauca cura deu hom haver del temporal», o que ens devem preocupar poc de les coses materials. Perquè és idèntica a una altra del llibre I de *Lo somni*, d'ascendència en Juvenal: «Quant és a present, d'açò no cur molt»; bellíssima frase que ha passat desapercibuda, quan a poca distància figura la idea contrària –amb el mateix verb «curar»–, i és una frase que contràriament tothom se sap de memòria: «Ço que veig crec, e del pus no cur.» És a dir, quant a l'esperit, a Metge hom li ha penjat sols la faceta negativa. Amb tot, no hi podem posar tampoc el segell espiritualista, ja que Metge està fent un diàleg i ens està mostrant totes dues postures. Però heus ací que ja és significatiu que trobem de nou el signe providencialista marcant la *Medecina*, poema adreçat a un amic, perquè els amics eren la seva veritable audiència.

L'altre detall apunta a una idea fonamental per tot el *Llibre*, que –com bé diu Marco– Metge agafa d'*Il Comento* (malgrat que remunti a una altra sàtira de Juvenal, a qui glossava Boccaccio, segons s'explica a la meua monografia de Metge del 2002 –*En los orígenes del Humanismo*, de consulta a

internet—). I es refereix a l'estupidesa del món, ja que els homes segueixen els béns de la Fortuna: «qui raisó no segueix alguna».

Convé ara que comentí una mica com vaig lligar el personatge principal del marc, conegut com «el vell vilanàs», al barquer Amiclades de la *Farsàlia*; contacte que va ser detonant de la relectura, obrint-la a l'humor, com també ha copsat el Dr. Marco. L'enllaç fou a través d'una obra humanística, que em tenia aleshores —i em té encara— fascinada: el *Curial e Güelfa*.

El tan ridiculitzat Sanglier, un cavaller molt desmesurat que en la seva desmesura s'ha fet frare, engega a Curial un sermó sobre la vanitat del món al vell estil i amb l'exemple d'Amiclades. Però al novel·lista i bon humanista, en realitat, li serveix per a blasmar els típics sermons, que incloïen sovint al·lusions classicistes que deformaven els passatges antics; i aquella anècdota de Lucà devia ser molt rebregada per a il·lustrar la pobresa, ja que l'havia difós una obra tan famosa com el *Convivio*.

Dante hi havia lloat la fermesa d'Amiclades quan, a la vora del mar, de nits, el temible Cèsar trucà a la porta de la seva cabanya; i, com que no tenia res a perdre, l'obrí sense por de cap mena. Però l'autor del *Curial* hi afegeix el ressò d'aquelles desfiguracions dient que el pescador «alegre, cantava e aparexia en les places», que no surt enlloc a la *Farsàlia*; o bé accentua la seva idíl·lica placidesa dient que els grans senyors i els homes rics s'amagaven fugint plens de por, cercant caveres i llocs solitaris en els boscatges, quan l'escena de Lucà era una escena bèl·lica. I fer malbé els textos, la manca de rigor, enervava aquells primers humanistes; és típic del que volien enderrocar com a propi d'un passat caduc.

I si anem ara al proemi introductori de Metge trobem elements per a començar a sospitar que és la mateixa escena però capgirada: l'autor, que s'havia anat a deportar al mar de nits, es troba amb un vell miserable que li demana ajut; ell li ofereix diners, però l'ancià els rebutja i li clava un sermó en què Metge (com a *Lo somni*) queda de materialista acabat: «major master l'avets vós que'n sercats e cascun jorn imaginats com ne porets ésser fornit»; es posa, per contra, l'indigent com a model exemplar de pobresa: «yeu no trop major delit sinó quant no hay què despendre».

Semblantment, Cèsar havia ofert al barquer, si l'acompanyava en la travessia, un horitzó més prometedor per a la seva vellesa: la pobresa era, doncs, el detonador i el lligam de totes dues escenes, llatina i catalana. Així com ho

era al *Convivio*. (S'hi poden enfil·lar encara altres detalls del vell de Metge, com ara el capell de cànem gros i els objectes que porta a les mans, un vas i un pa; símbols d'un pescador i d'un convit. I el seu abric és un tabà, que designa una roba pobre, que tot just en tres dels cinc casos que Germà Col·lon aporta del segle XIV –al volum I de *La llengua catalana en els seus textos*–, implica que sigui una vesta marinera. Així, sembla que el notari barceloní, a més del nexa dantesca, l'ha deixat fixat a l'entorn nàutic de la font original.)

Faig un incís per tal de destacar una suggerència del Dr. Marco que s'ho mereix; és la relativa a la data de l'1 de maig, que en un article va connectar amb la festa de commemoració de la fundació de la Pia Almoina, a la casa dels Canonges, on es donava menjar als pobres; perquè podia molt bé ser paradigma del rebuig incipient d'unes determinades formes de caritat, ja que els notaris, al segle XIV i a la Corona d'Aragó, regulaven els estatuts de les confraries per a l'assistència dels necessitats –segons un estudi i edició de l'any 2004 (*Hermendat et confrayria in honore de Sancte Marie de Transfixio*) del professor Antonio Cortijo de la Universitat de Santa Barbara, als Estats Units. Per tant, es tracta de costums que serien tan familiars a Metge com escaients per a ser gravats corrosivament. (I referint-me a pobres, aprofito per a recordar el discurs de recepció del professor Pere Villalba en aquesta Acadèmia, en 2004, i així titulat: *Pobres*.)

Tornant al nostre proemi, el desenllaç de Metge també és divergent de la seva font, ja que el seu vell li demana un abric que es deixà en una barca propera. I Metge, bondadós i servicial, el va a buscar; però el vell, quan va haver l'esquena girada, «tentost hac la barcha verada», amb ell a dintre, i se n'anà mar endins; li havia tornat el favor amb una cruel jugada.

Així doncs, ha canviat la temàtica: ara la protagonista ha passat a ser la falsedat, i la cara real de qui l'havia fustigat amb el sermó de la pobresa és la que li ha donat la crítica: la maldat. És un vell vilanès. Com és dolent el sermoneire que Metge parodia pel seu posat anticristià en el poema del *Sermó*. (Però no és estranya aquesta crítica antieclesiàstica ferotge, quan el tan ortodox Petrarca, en la carta 18 de les *Sine nomine*, havia denigrat un cardenal llicenciós.)

I Metge no només hi ha burlat les alteracions dels sermons o la hipòcrita pobresa dels predicadors sinó que ha anat més enllà. A partir d'ara l'atac a la vella escola o a l'escolasticisme està ben servit. Són fets petits, però

expliquen bé l'adversitat que van patir ell i els seus amics a la Cancelleria barcelonina.

El contrast del final arrodoneix encara l'expressivitat de la imitació de Lucà. Ja que Cèsar, ple de fe en el seu destí, gosa fer-se a la mar amb la barca, i enmig d'un passatge de grandiositat èpica, acara la Fortuna en versos abrivats i reveladors del seu coratge, desafiant, sense l'exèrcit, tot sol, les forces de la Naturalesa davant d'una magna tempestat. El protagonista català –també «tot solet», com diu–, en un paròdic viatge, ple de por i malfiança, va renegant de la seva sort dins d'una barqueta còmicament foradada.

Coincideixen, però, tots dos herois –Cèsar i Metge, en una aplicació, ara sí, correcta o digna dels clàssics– a endinsar-se en el mar del desconegut, sense cap seguretat. Per a manifestar això, Metge s'identifica novament amb el *Convivio*: «De vela e de remis fuy net, e de govern, car no n'i hac.» Com literalment havia dit Dante davant de les seves desgràcies: «io sono stato legno sanza vela e sanza governo».

Metge afrontarà, doncs, en aquest *Llibre* els grans temes filosòfico-religiosos amb els seus sols mitjans, sense comptar amb la guia i el suport de la doctrina tradicional i avançant-se al pensament modern. I així, podem entendre que l'angoixa que no el deixava dormir aquell 1 de maig del 1381 i que va motivar que se n'anés a passejar vora la mar no era física, com bé deixa registrat dient que no tenia febre; però sí tenia –diu– gran dolor al cor i molta pena.

I així també s'anava obrint pas l'esplèndid humanisme a les nostres lletres.

Tanmateix, hi ha més propostes per al «vell vilanàs» –totes d'arrel clàssica.

La gran habilitat artística de Metge, que fa teixits literaris com el que hem vist, s'obre a moltes interpretacions i això té un mèrit d'alta nissaga: són textos que, com li avançava el rei Joan a *Lo somni*, serien de profit en el temps esdevenidor a molts.

Moltes gràcies a l'audiència del dia 14 d'octubre de 2010, així com al president de l'Acadèmia per l'oferiment de publicar les nostres aportacions a la presentació del *Llibre de Fortuna e Prudència* de Bernat Metge, en edició del Dr. Miquel Marco.